

UYUM YASALARI İLE TÜRKİYE'DE "YAŞAM HAKKI" ALANINDA SAĞLANAN GELİŞMELER

Kafkas Üniversitesi İktisadi ve
İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt 4, Sayı 5, 2013
ISSN : 1309 - 4289

Haydar EFE

Yrd. Doç. Dr.,

Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve
Kamu Yönetimi Bölümü

efehaydar@gmail.com

Seyhi HAN

Hakim,

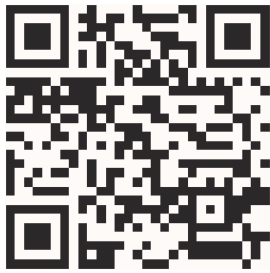
T.C. Adalet Bakanlığı

seyfi_han@hotmail.com

ÖZET 11-12 Aralık 1999 tarihinde Helsinki Zirvesi'nde AB üyeliği için resmi olarak aday kabul edilmesinden sonra Türkiye Avrupa standartlarında insan hakları düzenlemeleri kabul etme çabalarını hızlandırdı. "Uyum Yasaları" ile Türkiye yaşam hakkı konusunda dokuz uyum paketi benimseyerek önemli bir ilerleme kaydetti.

Makalemizde, Türkiye'nin yaşam hakkı alanındaki kayda değer ilerlemesi incelenmekte ve İlerleme Raporları'ndaki eleştiriler ışığında Uyum Yasalarının Türkiye'deki yaşam hakkı alanındaki gelişmelere nasıl katkıda bulunduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlerleme Raporları, İnsan Hakları, Ulusal Programlar, Uyum Yasaları, Yaşam Hakkı

Makaleyi çevrimiçi görüntülemek için QR
Kodu okutunuz.

Atıfda bulunmak için... | EFE, H., HAN, S. (2013). "Uyum Yasaları İle Türkiye'de "Yaşam Hakkı" Alanında Sağlanan Gelişmeler". KAU İIBF Dergisi, 4(5), 113-127.

ADVANCES IN THE FIELD OF THE RIGHT TO LIFE IN TURKEY WITH THE ADJUSTMENT LAWS

Kafkas University Journal of
Economics and Administrative
Sciences Faculty
Vol. 4, Issue 5, 2013
ISSN : 1309 - 4289

Haydar EFE

Asst. Prof. Dr.,

Kafkas University, Faculty of Economics
and Administrative Sciences,
Department of Political Science and
Public Administration

efehaydar@gmail.com

Seyfi HAN

Judge,

Republic of Turkey Ministry of Justice

seyfi_han@hotmail.com

ABSTRACT | After being officially recognized as a candidate for the EU membership at Helsinki Summit on 11-12 December 1999, Turkey has stepped up its efforts to adopt European standards of human rights regulations. Turkey has made substantial progress by adopting nine harmonisation packages concerning the right to live with the “Adjustment laws”.

In our article, we examine Turkey’s substantial progress in the field of right to life and reveal how the Adjustment Laws contributed to the improvement of the right to live in Turkey in the light of critics stated in the Progress Reports.

Keywords: *Adjustment Laws, Human Rights, Right to live, Progress Reports, National Programmes*

Scan QR Code to see this article online

Cite this paper | EFE, H., HAN, S. (2013). “Advances In The Field Of The Right To Life In Turkey With The Adjustment Laws”. KAU IIBF Dergisi, 4(5), 113-127.

1. GİRİŞ

Avrupa Birliği dış ilişkilerinde “insan hakları” sorunlarıyla yakından ilgilenmektedir. Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi başta olmak üzere üçüncü ülkelerle yaptığı antlaşmalara insan hakları koşulları koymakta ve böylece tüm dünyada insan haklarının savunuculuğunu yapmaktadır. Bu kapsamda 1993 yılında AB’ye aday ülkelere demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesini ve korunmasını garanti eden kurumların varlığı olarak özetlenebilecek “Kopenhag Siyasi Kriterleri’ni” karşılama şartı getirilmiştir.

1999 Helsinki Zirvesi ile Türkiye’nin adaylık statüsü kazanması sonrasında Avrupa Birliği, Türkiye’de insan haklarının durumuyla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bu kapsamda, AB Komisyonu her yıl yayımladığı Türkiye ilerleme raporlarında insan hakları alanında sağlanan gelişmeleri yakından izleyerek Türkiye’de insan haklarının geliştirilmesi çabalarını teşvik edici rol oynamaktadır.

Türkiye’de “AB Uyum Yasaları” adı altında çok önemli reform paketleri hayata geçirilmiştir. Uyum Yasaları çıkarılırken, Ulusal Program taahhütlerinde belirlenen öncelikler göz önünde bulundurulmuştur. Ulusal Program taahhütlerinin hazırlanması sırasında da, müktesebatın Avrupa standartları ile en çok çelişen, insan hakları bakımından en çok problem oluşturan hükümlerle ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Türkiye hakkında en çok mahkumiyet kararı verilen hükümlere öncelik verilmiştir. Bu makalede uyum yasaları ile en çok değişiklik yapılan konulardan biri olan ve bütün diğer hakların temelini oluşturan yaşam hakkı konusunda getirilen düzenlemeler incelenecek, alınan mesafe ve görülen eksiklikler ortaya konulacaktır. Zira, yaşam hakkı olmadan diğer hakların kullanılması mümkün değildir.

2. YAŞAM HAKKI’NIN ÖNEMİ

Yaşam hakkı insanoğlunun en temel hakkı, varlığının ve fizik devamlılığının ilk koşuludur. İnsan haklarının ilki, insanoğlunun üstün hakkı olarak yaşam hakkına saygı, bütün diğer hakların kullanılması için vazgeçilmezdir (Kaboğlu, 1999: 272).

Yaşam ile insan hayatı kastedilmektedir. Yaşam hakkı, en temel insan hakkı olarak sayılan en önemli haktır ve tüm hakların en temel olanıdır. Bir kimse yaşam hakkından keyfi olarak mahrum bırakılırsa diğer bütün haklar anlamsız olacaktır. Bu hakkın temel olma niteliği ayrıca hakkın “geri alınamaz” nitelikte olmasından kaynaklanmaktadır. Savaş zamanında ve ulusun varlığını tehdit eden diğer olağanüstü durumlarda bile bu hak esirgenemez (Korff, 2006: 5). Yaşam hakkı sağlanmadan diğer hakların bir öneminin bulunduğunu iddia etme olanağı yoktur. İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’nin 3. maddesinde ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (AİHS) 2. maddesinde güvence altına alınan bu hak, Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi’nin 2. maddesinde de “Herkes, yaşama hakkına sahiptir. Hiç kimse, ölüm cezasına çarptırılmamalı veya idam edilmemelidir” hükmü ile ifade olunmuştur (AB Temel Haklar Şartı). Bunun dışında, BM İnsan Hakları Beyannamesi (mad. 3), Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi

(mad. 6), Çocuk Hakları Sözleşmesi (mad. 37), Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi (mad. 4) ve Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı (mad.4) gibi birçok uluslararası sözleşmede de yaşam hakkı en temel hak olarak kabul edilmiştir. Yaşam hakkı, kamu makamlarının emri veya izni ile öldürülmeme, yaşama yönelik tehlike ve risklere karşı yine kamusal makamlar tarafından korunma hakkıdır. Her bireyin kanun tarafından korunduğu fikri, devlete sadece isteyerek ölüme neden olmaktan kaçınma yükümlülüğü değil, yaşamı korumak için gerekli önlemleri alma ödevini de yükler (Kaboğlu, 1999: 272).

10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu'nda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin “yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır” şeklindeki 3. maddesi yaşam hakkıyla ilgilidir (İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, www.belgenet, 2012). Ayrıca, 1966 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 6. maddesi yaşam hakkını düzenler. “Her insan doğuştan yaşama hakkına sahiptir. Bu hak hukuk tarafından korunur. Hiç kimse yaşama hakkından keyfi olarak yoksun bırakılamaz.” (Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, tbmm.gov.tr, 2012) şeklindeki söz konusu maddede yaşam hakkının önemi vurgulanmaktadır.

AİHS'nin 2. maddesindeki “Herkesin yaşam hakkı yasanın koruması altındadır” hükmü, devletlerin hukuka aykırı biçimde yaşam hakkına müdahale etmemesi şeklinde özetlenebilecek negatif yükümlülüklerine ek olarak, yaşam hakkını korumaya yönelik önlemler olarak özetlenebilecek pozitif yükümlülükler de yüklemektedir. Söz konusu hüküm, yasa koyucuyu insan yaşamını koruma yükümlülüğü altına sokmaktadır (Metin, 2010:116).

AİHS'nin 2. maddesi “Yasanın ölüm cezası ile cezalandırıldığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın yerine getirilmesi dışında hiç kimse kasten öldürülemez” ifadesi ile AİHS ölüm cezasını açıkça yasaklamamaktadır (İHAS 11. ve 14. Protokoller, www.yargitay.org.tr, 2012). Ancak, Avrupa Konseyi üye devletleri 28 Nisan 1983 tarihinde imzaya açılan ve 01.03.1985 tarihinde yürürlüğe giren sözleşmeye ek 6 Numaralı Protokol ile ölüm cezasını barış zamanlarında yasaklamıştır. Türkiye, 6 Numaralı Protokolü 15/01/2003 tarihinde imzalamıştır. Türkiye, 26.06.2003 tarihli ve 4913 sayılı ölüm cezasını ortadan kaldıran kanunu çıkarmış ve kanun Resmi Gazetenin 17.09.2003 tarihli sayısında yayımlanmıştır (Resmi Gazete, Sayı: 25232, 2003). Protokol onay belgesinin Avrupa Konseyi Genel Sekreterliği'ne kayıt ettirilmesiyle Türkiye bakımından 01/12/2003 tarihinden itibaren yürürlük kazanmıştır (Öndül, www.ihd.org.tr, 2011).

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 21 Şubat 2002 tarihinde “AİHS'nin ölüm cezasının her koşulda kaldırılmasını düzenleyen sözleşmeye ek 13 Numaralı Protokol”ünü kabul etti. 3 Mayıs 2002'de Vilnius'te Avrupa Konseyi üyelerinin imzasına açılan protokol, yürürlüğe girmesi gerekli olan asgari 10 devletin onay sürecini tamamlamasıyla 1 Temmuz 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir (13. Protokol (www.belgenet.com, 2004).

Ölüm cezasından arındırılmış bir Avrupa oluşturma çabaları sonucunda İnsanlık tarihinde önemli bir dönemeç niteliğini taşıyan belge 2002’de kabul edilen (Gemalmaz, 1997: 319) “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme’ye Ek Ölüm Cezasının Her Durumda Kaldırılmasına Dair 13 Numaralı Protokol” ile ölüm cezası savaş ve yakın savaş tehlikesi hali de dahil olmak üzere her durumda kaldırılmıştır. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen istisnanın 13. Protokol’ün kabulünden sonra uygulanması imkanı kalmamıştır.

3 Mayıs 2002 tarihinde imzaya açılan ve Türkiye tarafından 9 Ocak 2004 tarihinde Strazburg’da imzalamış, 06/10/2005 tarih ve 5409 sayılı “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesine Ek Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasına Dair 13 No’lu Protokol’ün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun”u çıkarmıştır. (Resmi Gazete, Kanun no:5409,2005). Bakanlar Kurulu’nun 17/11/2005 tarih ve 2005/96849 sayılı kararı ile bu protokolün onaylanması kararlaştırılmıştır. 13 No’lu Protokol 01/06/2006 tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir.

3. DEVLETİN YAŞAM HAKKINA İLİŞKİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Osman/İngiltere davasında verdiği kararda AİHS’nin “Herkesin yaşam hakkı yasanın koruması altındadır” şeklindeki 2. maddesinin 1. paragrafının ilk cümlesinin, devlete sadece kasten ve hukuka aykırı olarak öldürmekten kaçınma değil, ayrıca kendi egemenlik alanında bulunan kişilerin yaşamını korumak için gerekli tedbirleri alma görevi de verdiği belirtilmiştir (Metin, 2010: 125).

Avrupa Konseyi’ni oluşturan demokratik toplumların en temel değerlerinden biri olarak kabul edilen yaşam hakkının korunması için AİHS’in 2. maddesinin öngördüğü 4 istisna dışında devletlere fiili öldürmelerde sorumluluk yüklemektedir. Bu dört istisna şunlardır: (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, <http://anayasa.gov.tr>)

Yasanın Öngördüğü Durumlarda Yetkili Mahkemece Verilen Ölüm Cezasının Yerine Getirilmesi: Avrupa devletleri idamsız bir Avrupa idealine yönelik ilk adımı 1 Mart 1985’de yürürlüğe giren Sözleşmeye ek 6 Nolu Protokolle atmıştır. Ölüm cezasını, savaş hali gibi olağanüstü durumlar dışında yürürlükten kaldıran 6 Nolu Protokol, katılanlar bakımından 2. maddeyi değiştirmekle beraber ölüm cezasını tamamen yasaklamış değildir (Cengiz, 2011: 385).

1. Bir Kimsenin Yasadışı Şiddete Karşı Korunması: Meşru sınırlar içinde gerçekleşen meşru müdafaa yasam hakkının bir istisnasıdır. Yasama hakkına saldırıda bulunan, hukuka aykırı şiddet kullanan kişiye karşı mağdurun kendini korumamasını savunmak mümkün değildir. Strazburg denetim organları, meşru müdafaa durumunun varlığını değerlendirirken ulusal mevzuatın bu konuda koyduğu koşullarla bağlı değildir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 1994: 164).
2. Bir Kişiyi Kanuna Uygun Olarak Yakalamak veya Kanuna Uygun Olarak Tutuklu Bulunan Kişinin Kaçmasını Önlemek: Bu madde, bir suç önlemek ve hukuka

uygun bir yakalama yapma amacına matuf kamusal eylemler sırasında meydana gelen ölümlerin orantılı olması durumunda makul görüleceğini ifade etmektedir. Ancak devletin sorumluluğunun bulunmadığını kabul etmek için katı bir orantılılık aranmaktadır (Gölcüklü ve Gözübüyük, 1994: 166).

3. Ayaklanma veya isyanın, kanuna uygun olarak bastırılması amacıyla kuvvete başvurma: Demokratik toplumun devamı konusunda mutlak bir zorunluluk söz konusu olduğunda, devletin, yaşam hakkının mutlak niteliğine dokunmaksızın, orantılı olarak güç kullanabilmesi anlamına gelmektedir. Son olarak sayılan istisnalar, özellikle asker ve polis olarak güvenlik güçlerinin faaliyetleriyle ilgilidir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 1994: 164).

İnsan haklarının korunmasına yönelik tüm uluslararası oluşumlar, kasti ve keyfi öldürmelere karşı kişinin yaşam hakkını korurken, aynı zamanda devlete yükümlülükler de getirmektedir. Bu yükümlülükler, negatif ve pozitif yükümlülüklerdir. Negatif yükümlülük, devletin haklara müdahaleden uzak durması, kaçınması ve böylelikle insan haklarına saygı duymasını gerektirir. Devletlere getirilen birinci yükümlülük bir kimsenin kasten öldürülmesinin yasaklanması veya engellenmesidir. Burada güdülen amaç, bireyin keyfi biçimde öldürülmesinin önlenmesidir. Bu yükümlülük yalnızca kasten öldürme durumunda değil aynı zamanda kusurlu şekilde adam öldürme eylemlerini de içermektedir. **N e g a t i f** yükümlülük kimi zaman güvenlik güçlerinin operasyonlarının yaşama hakkını koruyacak şekilde titizlikle planlanıp uygulanmasını gerektirmektedir. Zira düzenin korunması için barışçıl önlemler almak durumunda bulunan devlet, bazen insanların hayatlarını korumak için güç veya silah kullanmak zorunda kalabilmektedir. Kimi zaman bu durumlar ölümle sonuçlanabilmektedir. Kolluk, operasyonlarını her türlü ihtimali düşünerek kazara ölüm vuku bulmasını ve ateşli silah kullanılmasını en asgari seviyeye indirmek amacıyla operasyonları planlamalı ve kontrol etmelidir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 1994: 164). Bu yükümlülük, devletin kişilerin yaşam hakkını güvence altına alacak sistemi kurması, kasıtlı veya taksirli ölümleri cezalandırması ayrıca kasıtlı ölüm veyahut taksirli ölüm halinde bunun failini ortaya çıkaracak gerekli soruşturmanın özenle ve bağımsız kurumlarca yapılmasını sağlamak yükümlülüğü anlamına gelmektedir. Devlet hem haklara müdahale etmemekle yükümlü, hem de o hakları korumakla, kullanabilir hale getirmekle yükümlüdür(Gölcüklü ve Gözübüyük, 1994: 164).

Pozitif yükümlülükler, yaşama hakkını etkin bir şekilde koruyan yasal bir rejim oluşturmak; yaşamı tehlike altında olan kişiler için koruyucu tedbirler almak; kuvvete başvurma sonucu gerçekleşen ölüm durumunda, bağımsız kurumlarca özenli, yeterli ve etkin bir soruşturma yapmak şeklinde formüle edilmektedir (Cengiz, 2011: 388). Yaşam hakkına yönelik eylemleri ceza kanunlarında suç olarak düzenlemek, bu tür suçların işlenmesini önlemek için caydırıcı önlemler almak, bu suçların önlenmesi için yeteri kadar kolluk kuvveti bulundurmak ve bu suçu işleyenlerin cezalandırılabilmesi için gerekli adli teşkilatı kurmak gibi yükümlülükler,

devletin yasal rejim oluşturma yükümlülüğü içerisinde değerlendirilebilecek durumlardır. Pozitif yükümlülüğün ikinci gereği, somut bir tehlike karşısında hayatın korunması için ciddi tedbirler almaktır. Devletin, ölümle sonuçlanabilecek saldırı yahut eylemlere karşı kişinin hayatını korumak için gerekli ve uygun önlemleri alması gereği bu kapsamda değerlendirilebilir (Gölcüklü ve Gözübüyük, 1994: 164).

Devlet kolluk ve adalet kurumları marifetiyle egemenlik sahası içinde gerçekleşen bütün ölüm olaylarını, bağımsız kurumlarca özenle ve titizlikle araştırmakla yükümlüdür. Bu durum, kuvvete başvurma sonucu gerçekleşen ölümler sonrasında yeterli ve etkin soruşturma yapma yükümlülüğünün kapsamını belirlemektedir. AİHM’in bir kararında, etkin bir soruşturmanın nasıl yapılacağına altı çizilmiştir. Buna göre: Olay önlerine geldiğinde yetkililer kendiliklerinden harekete geçmelidir; devlet görevlileri tarafından kanuna aykırı olarak işlendiği iddia edilen bir öldürme olayına ilişkin soruşturmanın etkin olması için, soruşturmayı takip eden kişilerin olaylara karışmış olanlardan bağımsız olmaları gerekir; soruşturmanın aynı zamanda olayda kullanılmış olan gücün orantılı olup olmadığının belirlenmesine, sorumluların teşhisi ve cezalandırılmasına elverişli olacak şekilde etkin olması da gerekir; soruşturma makul bir hızda yapılması ve makul bir zamanda bitirilmesi gerekir; soruşturmanın ve soruşturma neticelerinin kamuya açık olması gerekir (Çavuşoğlu, 2003: 83).

4. AB’NİN TÜRKİYE İLERLEME RAPORLARINDA TÜRKİYE’DEKİ “YAŞAM HAKKI”NA YÖNELİK ELEŞTİRİLERİ

1998 Yılı İlerleme Raporunda “İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması” başlıklı bölümde Türkiye’nin, Medenî ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi haricinde, insan haklarının korunmasıyla ilgili en önemli sözleşmeleri onayladığı vurgulanmıştır. Ancak, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi’nin 1996 yılında aldığı bir kararla Türkiye’deki insan haklarının durumu, Avrupa Konseyi’nin izleme prosedürü altında olduğunun altı çizilmiştir. Ayrıca, Türkiye’nin 4, 6 ve 7. Protokoller haricinde, insan haklarının korunması için Avrupa Sözleşmesi’ni de onayladığı, Türkiye’nin, ölüm cezasını mevzuatında tutmaya devam ettiği belirtilmiş, ancak bu cezayı 1984’ten beri uygulamadığının altı çizilmiştir (1998 İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr, 2012).

1999 Yılı İlerleme Raporunda; ölüm cezalarının mevzuatta bulunması eleştirilmiş, ayrıca, Avrupa Parlamentosu’nun, 22 Temmuz 1999 tarihli kararı ile 29 Haziran 1999’da Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından Abdullah Öcalan’a verilen cezayı infaz etmeme çağrısında bulunduğu hatırlatılarak ölüm cezasının uygulanmasının, Türkiye’de ölüm cezasının kaldırılması için sarfedilen önemli çabayı etkisiz kılacağına altı çizilmiştir (1999 İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr, 2012).

Yaşama hakkıyla alakalı olumlu adımların da bulunduğu bildirilerek, Anayasa Mahkemesi’nin, güvenlik görevlilerine “ikaz edildiklerinde durmayan kişilere tereddütsüz ve doğrudan ateş etme” yetkisini veren bir yasa hükmünü iptal ettiği belirtilmiştir (1999 İlerleme

Raporu, www.abgs.gov.tr, 2012).

2000 Yılı İlerleme Raporunda; ölüm cezasının kaldırılması hakkında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ek 6 numaralı protokolün ve bazı önemli insan hakları belgelerinin imzalanmamış olduğu vurgulanmıştır(2000 Yılı İlerleme Raporu,www.meb.gov.tr,2012). Ölüm cezasının hâlâ kaldırılmadığı fakat bu cezanın infazı üzerine “de facto” bir durumun, Abdullah Öcalan davası dâhil, devam ettirildiği belirtilmiştir. Kasım 1999'da AİHM'nin, Türkiye'den Öcalan'ın infazını ertelemesini talep ettiği belirtilerek, Ocak 2000'de, Türk hükümetinin, bu davanın AİHM nezdinde sonuçlanmasına kadar infazın geçici olarak askıya alınmasını kabul ettiği rapor edilmiştir (2000 Yılı İlerleme Raporu, www.meb.gov.tr, 2012). Ölüm cezasını kaldıracak bir yasanın ne zaman müzakereye sunulacağı konusunda tartışmaların sürmekte olduğuna değinilerek, bu konudaki belirsizliğe dikkat çekilmiştir.

2001 Yılı İlerleme Raporunda TBMM'nin 3 Ekim 2001 tarihinde kabul ettiği Anayasa değişiklikleri, insan hakları ve temel özgürlükler alanındaki güvenceleri sağlamlaştıran ve idam cezasına sınırlama getiren önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir (2001 İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr, 2012).

2002 Yılı İlerleme Raporunda; İnsan hakları ve temel özgürlükler alanındaki teminatların güçlendirilmesini ve ölüm cezasının sınırlandırılmasını amaçlayan önemli bir anayasal reformun Ekim 2001'de, gerçekleştirildiği belirtilmiştir. TBMM'nin Ağustos 2002'de kabul ettiği üçüncü reform paketiyle, barış zamanında ölüm cezasının kaldırılması konusunda önemli bir adım attığı rapor edilmiş ve ayrıca, hükümetin, bu yeni hükümlerin süratle uygulanmasının sağlanması hususunda kararlı gözükmekte olduğu iletilmiştir (2002 Yılı İlerleme Raporu, www.meb.gov.tr, 2012).

2003 Yılı İlerleme Raporunda; öncelikle müktesebatın üstlenilmesine ilişkin yenilenmiş bir Ulusal Programın kabul edildiği belirtildikten sonra, raporun kapsadığı dönem içerisinde, siyasi kriterlere yönelik olarak mevzuatın farklı alanlarında değişiklik getiren dört uyum paketinin kabul edildiği bilgisi yer almaktadır. Ayrıca, 4928 Sayılı Yasa Altıncı Uyum Paketi ile ölüm cezalarının barış zamanında mevzuattan çıkartılmasına yönelik çalışmalara hız verildiği belirtilmiştir(2003 İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr, 2012).

2004 Yılı İlerleme Raporunda; Ocak 2004'te imzalanan AİHS'ye Ek 13 Numaralı Protokol uyarınca ölüm cezasının her durumda kaldırıldığı ve AİHS'ye Ek 6 Numaralı Protokolün de onaylanması ile mevcut Türk mevzuatında ölüm cezası ile ilgili bölümlerin tamamen kaldırıldığı belirtilmiştir. Türkiye'nin uluslararası insan hakları sözleşmelerinin onaylanması ve AİHM kararlarının uygulanması konularında ilerleme kaydettiği hususu 2004 yılı ilerleme raporunda vurgulandıktan sonra, tüm bunlara rağmen, insan haklarına ilişkin kurumsal çerçevenin geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir(2004 İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr, 2012).

2007 Yılı İlerleme Raporunda; Ermeni kökenli Türk gazeteci Hrant Dink'in, 2007 Ocak

ayında bir suikasta kurban gittiği belirtilerek, devletin yaşam hakkının korunmasına yönelik pozitif yükümlülüğünü yeterince yerine getirememesi eleştirilmiştir(2007 İlerleme Raporu, www.abgs.gov.tr, 2012).

5. TÜRKİYE’NİN ULUSAL PROGRAMLARDAKİ YAŞAM HAKKI ALANINDAKİ TAAHHÜTLERİ

2001 Yılı Ulusal Programının yaşam hakkına ilişkin bölümünde öncelikle idam cezaları konusundaki taahhüde yer verilmiştir. Buna göre “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na göre, kesinleşmiş idam cezalarının yerine getirilmesi kararının münhasıran TBMM’nin yetkisinde olduğu vurgulandıktan sonra, TBMM’nin 1984 yılından bu yana yaşam hakkının özüne dokunulmaması yönünde benimsediği uygulamaya saygılı olunduğu ifade olunmuş ve Türk ceza hukukundan ölüm cezasının kaldırılması hususunun, şekil ve kapsamı itibariyle TBMM tarafından orta vadede ele alınacağı taahhüt olunmuştur(Ulusal Program, www.abgs.gov.tr, 2011).

Ayrıca, yaşam hakkı kavramıyla bağlantılı olarak, insan hakları ihlalleri sonuçlarının düzeltilmesi imkânlarının güçlendirilmesi başlığı altında, Yeni Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nun ve Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkındaki Kanun Tasarısı’nın yasalaşmasına gayret edileceği vurgulanmıştır. Ayrıca, yargının işlevselliği ve verimliliğinin artırılması bakımından, Olağanüstü Hal Yasası’nın genel Anayasa ve mevzuat değişiklikleri ışığında gözden geçirilmesinin hedeflendiği belirtilmiştir (Ulusal Program 2001, www.abgs.gov.tr, 2011).

2003 Yılı Ulusal Programında ölüm cezasının kaldırıldığı, işkence ve kötü muamelenin önlenmesine yönelik kapsamlı yasal ve idari düzenlemeler yapıldığı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ışığında yeniden yargılama imkânı getirildiği, olağanüstü hal uygulamasının ülke genelinde kaldırıldığı hatırlatılmıştır. Ayrıca, ölüm cezasının kaldırılmasına dair AİHS’ye Ek 6 numaralı Protokol’ün de onaylandığı vurgulanmıştır (Ulusal Program 2003, www.abgs.gov.tr, 2011).

2008 Yılı Ulusal Programının giriş kısmında, ölüm cezasının her koşulda kaldırıldığı belirtilmiş ve ölüm cezasının her koşulda kaldırılmasına ilişkin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine Ek 13 Numaralı Protokol’ün onaylandığı belirtilerek, yaşam hakkının güvence altına alınması bakımından gerekli anayasal ve yasal alt yapının temin edildiği ifade edilmiştir (Ulusal Program 2008, www.abgs.gov.tr, 2011).

6. YAŞAM HAKKI KONUSUNDA UYUM YASALARI İLE YAPILAN DÜZENLEMELER VE SONUÇLARI

Yaşam hakkına ilişkin olan doğrudan ve dolaylı düzenlemeler üçüncü uyum yasasıyla(4771 Sayılı Kanun); altıncı uyum yasasıyla (4928 Sayılı Kanun); sekizinci uyum yasasıyla (5170 Sayılı Kanun) ve dokuzuncu uyum yasasıyla (5218 Sayılı Kanun) yapılmıştır.

Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde hazırlanan ve 9 Ağustos 2002'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 4771 Sayılı Kanun, üçüncü uyum yasası olarak bilinmektedir. Anılan yasanın 1. maddesi ile yapılan değişiklikle, AİHS'nin 6 nolu Protokolüne uygun olarak, idam cezası Türk hukuk sisteminden savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında çıkarılmıştır.

Ayrıca, 01.03.1926 tarihli ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu, 07.01.1932 tarihli ve 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun ile 31.08.1956 tarihli ve 6831 sayılı Orman Kanununda yer alan idam cezaları müebbet ağır hapis cezasına dönüştürülmüştür.

19 Temmuz 2003 tarihinde yürürlüğe giren ve altıncı uyum paketi olarak bilinen 4928 Sayılı Yasa ile üçüncü uyum paketi olarak bilinen 4771 Sayılı Yasa'nın 1. maddesi değiştirilmiştir. Bu değişiklikle, ölüm cezasının savaş ve yakın savaş tehdidi halleri dışında Türk mevzuatından çıkarılması amacıyla, Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kanunu'nda yer alan ölüm cezaları müebbet ağır hapis cezasına dönüştürülmüştür.

Yaşam hakkı konusundaki en kapsamlı değişiklikler sekizinci uyum paketi olarak bilinen ve 22.05.2004 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren 5170 Sayılı Yasa ile yapılmıştır. Yasanın 2. maddesi ile Anayasamızın 15. maddesinde yer alan "ölüm cezası" ibaresi, ölüm cezasının temelli kaldırılmasına yönelik 38. madde değişikliğine paralel olarak madde metninden çıkarılmıştır.

Yine aynı şekilde, Anayasanın 17. maddesinde yer alan "Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi hali ile" ibaresi de, yasanın 3. maddesi ile metninden çıkarılmıştır (5170 Sayılı Kanun, www.tbmm.gov.tr, 2011). Anayasamızın 17. maddesinin 1. fıkrasında, herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğu belirtildikten sonra, 2. fıkrasında tıbbi zorunluluklar dışında kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamayacağı hüküm altına alınmış, 3. fıkrasında ise kimseye işkence ve eziyet yapılamayacağı, kimseye insan onuruyla bağdaşmayan ceza verilemeyeceği somutlaştırılmıştır. 5170 sayılı yasa ile ölüm cezaları yaşam hakkının istisnası olmaktan çıkarılmıştır.

Değişikliğin en önemli maddesi olan 5. madde ile; Anayasanın suç ve cezalara ilişkin esaslarını düzenleyen 38. maddesi değiştirilmiştir. 38. maddede yapılan değişiklikle ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemeyeceği hüküm altına alınmış ve ölüm cezasını tamamen kaldırmaya yönelik olarak da Anayasanın 15, 17 ve 87. maddesinde değişiklikler yapılmıştır (5170 sayılı kanun, www.tbmm.gov.tr, 2011).

Yasanın 6. maddesiyle, TBMM'nin görevlerinin sayıldığı kısımda geçen "mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine" ibaresi madde metninden çıkartılmıştır. Bu sayede ölüm cezası Türk mevzuatından tamamen çıkarılmıştır. Türk mevzuatından ölüm cezasına ilişkin hükümleri tamamen ortadan kaldırılması ve Dokuzuncu Uyum Yasası olarak bilinen 5218 Sayılı Yasa ile, 21.07.2004 tarihinde mümkün olmuştur (5218 Sayılı Kanun, www.tbmm.gov.tr, 2011). Yasa, 5170 Sayılı Yasa ile ölüm cezalarının Anayasadan 15, 17, 38 ve 87. maddelerde yapılan değişiklikle kaldırılmasından sonra, Anayasaya paralellik sağlanması amacı

ile çıkarılmıştır.

Yasa ile çeşitli kanunlarda yer alan ölüm veya idam cezalarını gerektiren fiillerin yaptırımları ağırlaştırılmış ve müebbet ağır hapis cezası olarak değiştirilmiştir. 5218 Sayılı Yasa, anayasayı ölüm cezasına ilişkin ibarelerden temizleyen 5170 Sayılı Yasa’nın, anayasa dışındaki mevzuattan ölüm cezasına ilişkin ibareleri ortadan kaldıran muadili olarak nitelendirilebilir.

Türkiye’deki ölüm cezası düzenlemesi ve uygulamasına bakıldığında, şu gözlemleri yapmak mümkündür. 1937-1987 arasındaki elli yıllık sürede toplam 443 kişinin ölüm cezası infaz edilmiştir. Rejimin, kesintiye uğratıldığı evrelerde (1960, 1971, 1980 askeri müdahaleleri ve sonrası), bu cezanın infazı hem siyasal hem de adi suçlular bakımından yoğunlaşmıştır. Buna karşılık, sivil demokratik rejimin yürürlükte olduğu evrelerde, (1973-1980 arası gibi) TBMM bir de facto moratoryum ile ölüm cezalarını onaylamamıştır (Gemalmaz, 1997: 32)..

Yaşam hakkı anayasamızın 17. maddesinde, kişinin dokunulmazlığı, maddi ve manevi varlığının korunması başlığı altında düzenlenmiştir. 17. maddenin 1. fıkrasında, herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. 2.fıkrasında ise, tıbbi zorunluluklar dışında kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamayacağı ve deneylere tabi tutulamayacağı hükme bağlanmıştır. 3. fıkrasında ise kimseye işkence ve eziyet yapılamayacağı, kimseye insan onuruyla bağdaşmayan ceza verilemeyeceği ve işleme tabi tutulamayacağı belirtilmiştir. Yaşam hakkı yönünden asıl düzenleme maddenin 3. fıkrasında yapılmıştır. Buna göre; “meşru müdafaa hali, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme fiilleri, birinci fıkra hükmü dışındadır”. (http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf) maddenin son fıkrası ile yaşam hakkı yönünden Avrupa normları yakalanmaya çalışılmış ve yaşam hakkı anayasal güvence altına alınmıştır.

Uyum yasaları ile hem TC Anayasasının hem de diğer mevzuatın yaşam hakkına ilişkin hükümleri Avrupa standartlarına ulaştırılmıştır. 4771 sayılı üçüncü uyum yasası ile önce ölüm tehlikesinin savaş ve yakın savaş tehlikesi hariç kaldırıldığı kabul edilmiş ve anayasada ve mevzuatın diğer bölümlerinde gerekli değişiklikler yapılmıştır. Daha sonra ise, ölüm cezalarını her koşulda kaldıran Avrupa Konseyi’nin 13. Protokolüne paralel olarak, 5170 Sayılı sekizinci uyum yasası ile idam cezası her halde kaldırılmış ve anayasamızda buna ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Yine 5218 Sayılı dokuzuncu uyum yasası ile de anayasa dışındaki mevzuatta yer alan idam cezalarına ilişkin ibareler kaldırılarak mevzuat uyumu tamamlanmıştır.

Yaşam hakkının istisnasını oluşturan meşru savunma ve zorunluluk hali 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe giren 5237 sayılı Türk Ceza Kanununda düzenlenmiştir. Ceza yasasının 25. maddesinde “Gerek kendisine ve gerek başkasına ait bir hakka yönelmiş, gerçekleşen,

gerçekleşmesi veya tekrarı muhakkak olan haksız bir saldırıyı o anda hal ve koşullara göre saldırı ile orantılı biçimde defetmek zorunluluğu ile işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilmez. Gerek kendisine gerek başkasına ait bir hakka yönelik olup, bilerek neden olmadığı ve başka suretle korunmak olanağı bulunmayan ağır ve muhakkak bir tehlikeden kurtulmak veya başkasını kurtarmak zorunluluğu ile ve tehlikenin ağırlığı ile konu ve kullanılan vasıta arasında orantı bulunmak koşulu ile işlenen fiillerden dolayı faile ceza verilmez” denilmiştir (5237 Sayılı Kanun, tbmm.gov.tr, 2011).

AİHS uygulamasında savunma hakkının yalnızca bireylerin yaşam hakkına, vücut bütünlüğüne ve cinsel dokunulmazlıklarına ciddi saldırı durumunda ve son çare olarak kullanılabileceği kabul edilmiştir. Ancak, TCK’nun 25. maddesinde bu istisnai durumlar biraz genişletilerek, bireylerin tüm hakları bu kapsama alınmıştır. Bu hakların içerisine mal varlığı hakları, mülkiyet ve diğer akla gelebilecek haklar girmektedir. Türkiye’nin herhangi bir başvuruda bu sebeple ihlal kararı ile karşı karşıya kalması muhtemeldir. Bu nedenle düzenleme Avrupa normları ile uyumlu değildir.

TCK’nun 27. maddesinde, yasal savunmada sınırın aşılması durumu “Ceza sorumluluğunu kaldıran nedenlerde sınırın kast olmaksızın aşılması halinde, fiil taksirle işlendiğinde de cezalandırılıyorsa, taksirli suç için kanunda yazılı cezanın altında birinden üçte birine kadar indirilerek hükmolunur. Meşru savunmada sınırın aşılması mazur görülebilecek bir heyecan, korku veya telaştan ileri gelmiş ise faile ceza verilmez.” ifadeleriyle hükme bağlanmıştır (5237 Sayılı Kanun, tbmm.gov.tr, 2011).

Yaşam hakkının istisnasını oluşturan meşru müdahalede hedef, ölüme neden olmadan neticeye ulaşmak olmalıdır. Güvenlik güçlerinin silahlarını en son çare olarak kullanmaları ve hatta kullandıklarında dahi öldürme amacı gütmekten kollara bacaklara nişan alınarak şüphelilerin öldürülmeden etkisiz hale getirilmeleri gerekmektedir. Saldırgan silahını kullanamayacak hale geldiğinde ise kolluk kuvvetlerinin ateşi kesmeleri, saldırgan ateşli silah haricinde başka bir aletle kolluğa veya üçüncü şahsa saldırıyorsa, silah harici, cop, biber gazı, sopa gibi teçhizatla bu saldırıyı def etme yolları aranmalıdır. Ancak, uygulamada çok sayıda yaşam hakkı ihlali yaşanmaya devam edilmektedir.

Görüleceği üzere, meşru müdafada sınırın aşılmasını düzenleyen yasanın bu hükmü de, meşru savunmaya sebep olan gerekçelerin AİHM uygulamalarına göre geniş tutulmasından kaynaklanan mahsuru giderebilecek yeterlilikte değildir. Bu nedenle yasanın bu hükmünün tadili gerekmektedir. Bununla birlikte, 5237 sayılı TCK’da yaşam hakkını korumaya yönelik düzenlemeler, 765 sayılı eski ceza yasasına göre daha ağır yaptırımlar öngörülerek yapılmıştır. Yasanın 81 ve 82. maddelerinde kasten insan öldürme eylemleri en az müebbet hapis cezasıyla cezalandırılmıştır.

Örneğin, meşru müdafaanın ceza yasasında düzenleniş şekli ile mevzuatımızda halen

bulunmakta olan ve güvenlik kuvvetlerine silah kullanma yetkisi veren kimi hükümler, yaşam hakkının Avrupa’da ulaştığı standartların ülkemizde yakalanmasını engellemektedir. 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 4. maddesinin 2. fıkrası, Jandarmanın silah kullanma yetkisini düzenleyen 2803 Sayılı Jandarma Teşkilat, Görev ve Yetkileri Hakkındaki Kanun’un 11. maddesi, 2692 Sayılı Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu’nun 5. maddesi ve Polisin silah kullanmaya yetkili olduğu halleri düzenleyen, ancak silah kullanma yetkisinin çerçevesinin tam olarak çizilmediği 2559 Sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu’nun 16. maddesi ve bu kabilden sayılabilecek yasalardır.

7. SONUÇ

Bireyin kullandığı bütün hakların yaşam hakkına bağlı olması nedeniyle tüm hak ve özgürlükler içinde yaşam hakkının özel bir yeri vardır. Türkiye, Avrupa Birliğiyle üyelik müzakereleri yapan bir aday ülke olarak yaşam hakkı alanında önemli bir mesafe almıştır. Uyum yasaları ve diğer yasal değişikliklerle yaşam hakkı bakımından Türkiye için eleştiriye sebep olabilecek hususlar, ulusal program taahhütleri doğrultusunda büyük ölçüde uyumlaştırılmıştır. Bunun sonucu olarak, ilerleme raporlarının düzenlenmeye başladığı tarihte yaşam hakkına ilişkin eleştiriler yoğunken, son yıllarda düzenlenen ilerleme raporlarında bu konudaki eleştiriler azalmıştır.

Bahsedilen bu gelişmelere rağmen, halen mevzuatta AB normlarıyla uyumlaştırılması gereken maddeler vardır. Ayrıca, pratikte yaşam hakkının ihlaline yönelik şikayetler azalsa da devam etmektedir. Devletin pozitif yükümlülükleri kapsamında özellikle, kolluğun insan hakları konusunda eğitimine özel önem verilmelidir.

8. KAYNAKÇA

“AB Temel Haklar Şartı”, Devlet Planlama Teşkilatı, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/hukuk/temelhak.pdf>, erişim tarihi: 10.10.2011.

Avrupa Komisyonu Türkiye 2007 İlerleme Raporu, Brüksel, 6 Kasım 2007 SEC (2007)1436 (COM(2006) 663) http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2007.pdf (15.05.2012)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 11. ve 14. Protokollerle Değiştirilen Metin, http://www.yargitay.gov.tr/abproje/belge/temelbelge/AIHS_tr.pdf (15.05.2012)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 13. Protokol, 9 Ocak 2004, http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/aihs_13.html (11.05.2012)

Avrupa Komisyonu Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu, Brüksel, 13.11.2001 SEC (2001) 1756 http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf (15.05.2012)

Avrupa Komisyonu Türkiye 2007 İlerleme Raporu, Brüksel, 6 Kasım 2007 SEC (2007)1436 (COM(2006) 663) http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2007.pdf (15.05.2012)

- Avrupa Komisyonu Türkiye 2008 İlerleme Raporu, (COM (2008)674) http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2007.pdf (15.05.2012)
- Avrupa Toplulukları Komisyonu Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu, Brüksel, 13.11.2001 SEC (2001) 1756 http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2001.pdf (15.05.2012)
- CENGİZ, Serkan “Avrupa İnsan Hakları Kararları Işığında Yaşam Hakkı”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, sayı 93, 2011, s.385-403
- ÇAVUŞOĞLU, Naz, AİHM Kararlarının Uygulanması, İstanbul, Su Yayınları, 2003
- GEMALMAZ, Mehmet Semih, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş, İstanbul, Beta Yayınevi, 1997
- İnsan Hakları Evrensel Beyanname, <http://www.belgenet.com/arsiv/sozlesme/iheb.html> (16.05.2012)
- KABOĞLU, İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku, İstanbul, Afa Yayınevi, 1999
- Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf> (16.05.2012)
- KORFE, Douwe Yaşam Hakkı, Avrupa Konseyi İnsan Hakları El Kitapları:8, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Kılavuz Kitap, http://www.yargitay.gov.tr/abproje/kitaplar/AİHS_mad2_YasamHakki.pdf (10.05.2012)
- METİN, Yüksel, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Yaşamın ve Sağlıkın Korunması ile İlgili Olarak Taraf Devletlere Yüklediği Pozitif Yükümlülükler”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 7, Sayı:27, Güz 2010, s.111-132.
- ÖNDÜL, Hüsnü “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve eki protokollerde yer alan haklar ve özgürlükler”, 29 Nisan 2011, http://www.ihd.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2170:avrupa-insan-haklari-sozlesmesi-ve-eki-protokollerde-yer-alan-haklar-veozgurlukler&catid=47:makaleler&Itemid=125 (11.05.2012)
- Resmi Gazete sayı: 25232, 2003/6069, “11 No'lu Protokol ile Değişik İnsan haklarını ve Temel Özgürlüklerini Koruma Sözleşmesi'ne Ölüm Cezasının kaldırılmasına dair 6 No'lu protokol'ün onaylanması hakkında karar”, 17 Eylül 2003,
- Resmi Gazete, Kanun No:5409, (kabul tarihi:06/10/2005)sayı:25964, “İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesine Ek Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasına Dair 13 No'lu Protokol” tarih: 12.10.2005,
- Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf (15.05.2012) s.11
- Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi'ne İlişkin Komisyon Düzenli Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf (15.05.2012) s.13.
- Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf (15.05.2012) s.13.

[gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf)
(15.05.2012)

Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli RaporuBrüksel 6.10.2004 SEC (2004)1201 (COM (2004) 656 final) http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf (15.05.2012)

TBMM, “5237 Sayılı Kanun”, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/5237.html>, 11.10.2011.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2011.pdf) (04.04.2013)

Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi’ne İlişkin Komisyon 1999 Düzenli Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1999.pdf
(15.05.2012) s.13.

Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu, http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf
(15.05.2012)

Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli RaporuBrüksel 6.10.2004 SEC (2004)1201 (COM (2004) 656 final) http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf (15.05.2012)

“Ulusal Program 2001 Yılı”, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=195&l=1>
, (10.10.2011)

“Ulusal Program 2003 Yılı”, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=59&l=1>,
(: 10.10.2010.

“Ulusal Program 2008 Yılı”, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, http://www.abgs.gov.tr/filesUlusalProgram/UlusalProgram_2008/Tr/pdf/iv_23_yargivetemelhaklar.pdf (10.10.2010)

“2000 Yılı İlerleme Raporu”, M.E.B Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, http://digm.meb.gov.tr/uaorgutler/AB/ilerleme_2000_TUR.pdf, (10.10.2011)

“2002 Yılı İlerleme Raporu”, M.E.B Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, http://digm.meb.gov.tr/uaorgutler/AB/ilerleme_2002_TUR.pdf, (10.10.2011)

